

Váhy historického poznání

Úvod k číslu věnovanému historii Romů v českých zemích v první polovině 20. století

Toto číslo časopisu *Romano džaniben* je celé věnované historii Romů v českých zemích, respektive na jedné straně historii původních romských skupin na území českých zemí zejména v první polovině 20. století a na straně druhé představení některých současných iniciativ, které se v České republice věnují výzkumu historie Romů na tomto území a její prezentaci. Tyto iniciativy zároveň vstupují do arény veřejného diskurzu o historii Romů, do které tak pronikají nové hlasy a důrazy inspirované mimo jiné současnými otázkami diskutovanými v prostředí humanitních a sociálních věd.

V roce 2018 uplynulo 75 let od hromadných transportů českých a moravských Romů a Sintů z území bývalého protektorátu Čechy a Morava do koncentračního tábora v Auschwitz-Birkenau. Rok 1943 pro členy těchto komunit znamenal naprostou devastaci jejich rodin, širších společenství, kultury, majetku a dosavadních životů. Vyvražděním drtivé většiny členů původních romských a sintských komunit zdejší společnost nenávratně přišla o část svého celku a spolu s ním i o část svého společensko-kulturního dědictví. Předkládané číslo *Romano džaniben* je také naším příspěvkem k připomenutí tohoto výročí.

Je dobrou zprávou pro celou českou společnost, že si toto výročí zároveň připomínáme v době, kdy došlo k naprosto zásadnímu posunu v otázce veřejného připomínání romských obětí holokaustu v českých zemích a k výraznému vykročení směrem ke skutečnému zpietnění místa utrpení a smrti lidí vězněných v tzv. cikánském táboře v Letech u Písku. Na konci listopadu 2017 podepsal tehdejší ministr kultury Daniel Hermann smlouvu o státní koupi velkovýkrmny prasat, jejíž areál zabírá většinu území bývalého koncentračního tábora a stojí v těsné blízkosti hrobů romských obětí nelidských životních podmínek, které v táboře panovaly. Na začátku roku 2018 převzalo celý areál jako státní majetek do svojí správy Muzeum romské kultury, příspěvková organizace MK ČR, a iniciativně otevřelo veřejnou debatu o budoucí podobě tohoto místa. Jedním z výsledků této debaty je rozhodnutí celý poměrně rozlehlý areál – včetně již existujícího pietního místa a památníku na místě předpokládaných hrobů obětí – upravit jako místo pro pietu i vzdělávání a na zpracování návrhů úpravy a stavby nového památníku vyhlásit mezinárodní architektonickou soutěž. Debata, která se okolo celého již

¹ Helena Sadílková je vedoucí Semináře romistiky KSES FF UK, spolupodílí se na aktivitách Pražského fóra pro romské dějiny při ÚSD AV ČR a je šéfredaktorkou *Romano džaniben*. E-mail: helena.sadilkova@ff.cuni.cz

ukončeného vyjednávání a výkupu velkovepřína rozvinula, znovu akutně poukázala na fakt, jak je stále potřebný další odborně fundovaný historický výzkum. A to takový, který by se týkal nejen doby války a samotného fungování tragicky proslulého tzv. cikánského tábora v Letech u Písku (a v Hodoníně u Kunštátu), ale i doby předcházející a následující. Mohlo by se zdát, že základní informace k existenci a fungování tábora jsou již známy, především díky celoživotní práci Ctibora Nečase (např. 1994, 1999, 2005), dlouhodobé dokumentační činnosti Muzea romské kultury, významnému příspěvku Markuse Papeho (1997), ale i díky kontroverznímu příspěvku Paula Polanskyho (1998; viz Horváthová 2015). Současná potřeba důsledně se zabývat tématem tábora v Letech u Písku a celým kontextem jeho vzniku, fungování a poválečnou historií umlčeného připomínání genocidy Romů a Sintů však ukazuje, že se před námi stále otevírají otázky, na které je nutné hledat odpovědi.

Tou nejzásadnější otázkou je ptaní se po spoluúčasti členů české majoritní společnosti na válečné genocidě protektorátních Sintů a Romů, jejím rozsahu a charakteru. Je zřejmé, že právě tato genocida patří i v rámci Evropy k jednomu z nejdůslednějších pokusů o vyhlazení celé lokální romské populace. Jak na příkladu přístupu k lidem vězněným v tzv. cikánském táboře v Letech u Písku a fungování celého tábora již dříve velmi zřetelně ukázal Markus Pape (1997), naprosto se nelze spokojit s odpovědí spojující genocidu místních Romů a Sintů výhradně s exportem nacistické ideologie a na ní založeného rasového pronásledování Romů do českých zemí.

Tato situace není nijak unikátní pro české země. Současný výzkum holokaustu Sintů a Romů (Wendt 2013) v jednotlivých regionech válečné Evropy přináší poznání, že realizace jednotlivých perzekučních opatření – ať už byly jejich zdroje vnitřní, či se odehrávaly v kontextu okupace nacistickým Německem – do velké míry závisela na jejich lokálním vyjednávání. Rychlost a rigoróznost jejich uplatnění v konkrétních místech převážně odrážela vztahy mezi místními Romy a jejich neromským okolím, a závisela na ochotě místní neromské společnosti odolávat případnému tlaku z centra na realizaci perzekučních opatření namířených na konkrétní lidi v jejich sousedství, nebo naopak – na opačném konci celého spektra postojů – zaujímat radikální stanoviska a vybízet nadřízené či centrální orgány k prosazování radikalizujících se „řešení“.

V československém kontextu je toto pozorování známo především ze slovenské reality – opakovaně na ně na základě svého zejména orálně historického výzkumu upozorňovala Milena Hübschmannová (2005), stejně tak i výzkum Arneho Manna a Zuzany Kumanové (např. 2015). Známé jsou rozdíly především v realizaci opakovaného nařízení o vystěhování romských osad mimo obce a veřejné cesty (je evidentní, že se lišila obec od obce) a odvodu romských mužů do armády (část z nich byla lokálně uznána spolehlivými a byli

zařazení do bojových jednotek slovenské armády, jiní byli odvedeni do armádních pracovních oddílů). Další rozdíly se týkají odvádění romských mužů do pracovních táborů: různé lokální úřady postupovaly různě rigorózně při koncipování seznamů osob navržených k internaci do těchto pracovních táborů, známé jsou případy internace zaměstnaných Romů, které se jejich zaměstnavatelé snažili vyreklamovat zpět, i případ lokálního vyjednání zaměstnání místních Romů právě proto, aby nemuseli do pracovního tábora odejít. Zajímavá je v tomto kontextu i Janasem (2010) popsaná historie zrušení tzv. zajišťovacího tábora pro Cikány v Dubnici nad Váhom na jaře 1945, které se dle jeho výzkumu odehrávalo pod velkým tlakem německé armády usilující o „likvidaci“, tedy popravu všech Romů, kteří byli v táboře internováni (na významná úskalí jiných částí této Janasovy práce ovšem upozornili: Jurová 2010 a Mann 2012).

V historiografii soustředěné na holokaust českých a moravských Romů a Sintů došlo v minulosti k tomu, že se otázka „spoluvin“ koncentrovala do popisu role českých četníků sloužících v letském koncentračním táboře jako do osob odpovědných za tamní hrůzné podmínky, které byly příčinou smrti minimálně více než tří stovek obětí, a zejména pak do osoby táborového velitele, Josefa Janovského. Soustředění na roli těchto pachatelů násilí poněkud vytlačilo mimo výzkum – ale především mimo veřejnou debatu – téma přístupu regionálních/místních soudních, administrativních, a zejména pak bezpečnostních úřadů, tedy celých skupin lokálních/regionálních aktérů. Máme spíše kusé informace o (ne)jednání místních lidí, včetně sousedů, představitelů jednotlivých obcí, četníků, učitelů atp., v době války, např. v době sestavování transportů, do místních „cikánských táborů“ či přímo do Auschwitz-Birkenau a v době těsně po nich, kdy docházelo k dražbám či rozebrání majetku transportovaných rodin a jednotlivců. Dosud asi nejpodrobnější souhrnnou zprávou o přístupu neromských členů lokálních společností k jejich romským sousedům v době války představuje jedna z kapitol monografie Ctibora Nečase (2005: 71–175) věnovaná historii významnějších romských sídlišť na Moravě a ve Slezsku. V ní Nečas zúročil svou předchozí práci k historii jednotlivých lokálních romských komunit, publikovanou časopisecky. Další z již notoricky známých případových studií je Janou Horváthovou (např. 2000) zdokumentovaná historie a válečná devastace romské komunity ve Svatobořicích. Všechny dosud historiky popsané lokální mikrohistorie jednotlivých romských komunit pocházejí ovšem z moravského prostředí. Pro Čechy máme zatím k dispozici jen několik publikovaných výpovědí pamětníků (např. Kozáková 2004; Serinek, Tesař, Ondra 2016). Zejména Serinkovo vyprávění o vlastním životě, a to především v době po útěku z koncentračního tábora v Letech u Písku a předtím, než našel zázemí mezi odbojáři na Vysočině, je velmi nelichotivou zprávou o postojích českého obyvatelstva k uprchlíkům, (zejména k těm) kteří byli jasně rozpoznatelní jako „cikáni“. Vedle toho přístup lokálních úřadů k Romům v českých regionech dobře nastiňuje starší studie

Z. Štípka (1991) věnovaná realizaci proticikánských opatření v Čechách po roce 1939, shrnující např. i velmi vypovídající reakci obcí na jejich povinné usazení v roce 1940.

Z výše uvedeného je patrné, že v našem poznání historie jednotlivých romských komunit v českých zemích, jejich vztahů s neromským okolím, ale též v poznání sociální praxe v jednání s „cikány“ zejména na lokální úrovni, jsou stále dosti zásadní mezery. Jejich postupné zaplňování je jednou z cest, jak kriticky prozkoumat právě (historické) společenské předpoklady válečné genocidy Romů a Sintů z českých zemí. Zároveň se tak formuje nový vhled do faktorů ovlivňujících poválečné jednání s Romy, ať už se jednalo o přístup k přeživším a novým pracovním migrantům ze Slovenska, nebo o vytěsnění genocidy Romů a Sintů z veřejného povědomí i prostoru.

Druhým zásadním tématem, které se do diskurzu o postavení Romů v evropských společnostech v době války, ale nejen v ní, dostává, je otázka aktérství na straně Romů. Tento důraz má poměrně komplexní motivaci a významně navazuje na myšlenky post-koloniálních studií, ale i velmi komplexní důsledky, například včetně vlivu na nejružnější úrovně promýšlení, legitimizace a realizace akademického výzkumu soustředěného na (historicky) marginalizované skupiny obecně. V rámci historické disciplíny se promítá do nejružnějších vrstev historického bádání od metodologie po zvažování kontextů produkce vědění a vlivu historiků na formování obecného historického povědomí. Důraz na roli Romů jako jedněch z mnoha historických aktérů lze chápat i jako odpověď na viktimizační narativ, dominující především studiím genocidy Romů a Sintů tak, jak se rozvíjela přibližně od sedmdesátých let 20. století. Do podobné role ovšem Romy postavila (nejen) v českém kontextu i interpretace Romů jako obětí státních přístupů k Romům v době socialismu, jež se formovala paralelně s post-socialistickým narativem o komunistickém totalitarismu (Jurová 1994, Pavelčíková 2004), ale nakonec i výklad starších dějin Romů např. na území habsburské monarchie (Hanzal 2003).

Jednou z reakcí na tento způsob konstrukce dějin je impulz, významně motivovaný současným aktivismem, k hledání a oslavě romských (válečných) hrdinů: před několika lety tak například začal být – vedle tradičních osvětivských výročí – v mezinárodním měřítku připomínán „den odboje“ jako připomenutí odmítnutí rozkazu nastoupit k apelu ze strany lidí vězněných v tzv. cikánském rodinném táboře v Auschwitz-Birkenau v době prvního pokusu o „likvidaci“ tohoto tábora v květnu 1944 (v českém kontextu o této události referovala ve své monografii Vlasta Kladivová v roce 1994). Podobně motivovaná byla část pozitivní odezvy, které se dostalo již zmíněné publikaci komentovaného svědectví Josefa Serinka, „Černého partyzána“, sledující příběh Serinkova angažmá v českém odboji na Vysočině. V českém kontextu máme v současné době možnost pronikat i do hlubší historie témat účasti Romů na odboji, resp.

„národním osvobození“ díky práci Lady Vikové (2018) soustřeďující se na účast Romů v prvorepublikových legiích, téma dříve jen okrajově nastíněné Ctiborem Nečasem (2008) a Ninou Pavelčíkovou (2000). Tato připomínka v současné chvíli rovněž zapadla do oslav stoletého výročí existence první československé republiky. Pokud česká historiografie nějaké romské hrdiny do této doby měla, byli jimi „romští středoškoláci a vysokoškoláci“ pocházející z rodin moravských Danielů a Holomků (např. Nečas 2008, Horváthová 2017, Pavelčíková 2001), z jejichž poválečných životů jako přeživších holokaustu dosavadní historiografie dále zdůrazňovala jejich roli zakladatelů a pracovníků Svazu Cikánů-Romů, tedy „vedoucích postav romského etnoemancipačního hnutí“. Vedle Romů – válečných hrdinů/bojovníků za osvobození, v jejichž příběhu se zdůrazňuje jejich (dosud obecně neznámý) příspěvek k významnému období dějin české společnosti jako celku, tak zde máme i příběh aktérů dějin Romů jako svěbytné národnostní menšiny usilující o emancipaci. Ten posunuje do další roviny nedávno publikovaná monografie ke genezi SCR (Sadílková, Slačka, Závodská 2018). Zabývá se snahou těchto a dalších osobností o účast na formování a realizaci politiky vedené vůči Romům v komunistickém Československu, a to ještě před vznikem Svazu Cikánů-Romů, tedy mezi lety 1945–1969. Důrazem na aktérskou perspektivu a vyjednávání tak její autoři posilují kritičtější náhled na historický narativ o Romech jako o „obětech komunistického režimu“ – částečně ve shodě s texty, které podobně kriticky nahlízejí obecný „totalitní narativ“ ve vztahu ke komunistické diktatuře a československé společnosti (např. Pullmann 2008). Tím tito autoři opět propojují někdy až příliš separátně nahlížené dějiny Romů a státního přístupu k nim s dějinami celé československé společnosti. Na propojení teze o účasti Romů na dějinách evropských společností jako lidí žijících na evropském území a zároveň představy Romů jako aktérů a proponentů romského emancipačního hnutí také staví např. aktuálně realizovaný mezinárodní výzkumný projekt vedený E. Marušiakovou a V. Popovem², soustředěný ovšem hlouběji do historie – na meziválečné období – a zahrnující vývoj v celé Evropě.

Vedle toho je ovšem též vidět snahu o promítnutí aktérské role Romů do výběru a práce s prameny. Tento krok je motivován v první řadě rozpoznáním nevyváženosti pramenů, se kterými historikové běžně pracují, a to z hlediska jejich provenience. Ilustrativním příkladem této nevyváženosti je výzkum období holokaustu, kdy historii zničení tisíců lokálních romských komunit, rodin a jednotlivců v Evropě badatelé rekonstruují v převažující míře na základě dokumentů pocházejících právě od těch, kteří se na vyhlazování Romů a Sintů podíleli. To je způsobeno historickou nerovností pozic původců těchto (písemných) dokumentů včetně přístupu k písemné komunikaci a četnosti jejího

2 Více viz např.: <http://standrewstransnational.wp.st-andrews.ac.uk/research/projects/roma-civic-emancipation-between-the-two-world-wars-erc-advanced-grant/>

využívání, navíc umocněné situací pronásledování, kdy to byly právě oběti, které měly velmi omezenou nebo vůbec žádnou možnost písemné doklady nejen produkovat, ale i uchovávat. Pokud v minulosti do pramenné základny tohoto výzkumu Romové vůbec vstupovali, pak dominantně v roli svědků, (nahrávaných) v rámci orálně historických výzkumů, tedy jako spolutvůrci pramenů, vyjadřující se ke zkoumané minulosti s různě velkým časovým odstupem, případně poskytující vzácně dochované písemnosti a fotografie. S těmito prameny pak historici pracují různým způsobem, není ovšem výjimkou, že spíše jen jako s ilustrativním pramenem. Zajímavý pokus o vybalancování této zásadní nerovnováhy pramenné základny a o demonstraci, jak volba pramenů ovlivňuje výsledný obraz minulosti, představuje jeden z podprojektů nedávno zpřístupněného „Romského archivu“. Jde o projekt realizovaný historičkou Karolou Figs, ve spolupráci s celou řadou dalších badatelů z různých evropských zemí, nazvaný „Hlasy obětí“³. Pronásledování Romů za druhé světové války zde prezentují výhradně na základě dokumentů pocházejících právě od Romů jako od těch, na které tyto perzekuce dopadaly. I samotný projekt „RomArchive“ je právě příkladem iniciativy usilující o zapojení Romů do sebeprezentace své kultury a historie nejen v roli autorů uměleckých děl a textů, ale právě i v roli kurátorů sbírek představujících současné romské umění, ale zároveň např. i historii hnutí za občanská práva Romů.

Publikace samotných dochovaných pramenů romské provenience, tedy různých typů textů psaných jednotlivými členy místních romských komunit, je v českém prostředí zatím jen velmi ojedinělým jevem. Dosud „nejrozsáhlejší“ publikací tohoto typu je příspěvek C. Nečase (2005a) zveřejněný v časopise *Romano džaniben*, prezentující vybranou osobní korespondenci vězňů protektorátních internačních zařízení s jejich blízkými. Obdobným publikačním počinem usilujícím o zpřístupnění romských pramenů (badatelské) veřejnosti bylo přetištění poválečného autobiografického textu od Leona Růžičky, jednoho z přeživších holokaustu. Text napsal a publikoval na konci padesátých let v rámci soutěže Svazu protifašistických bojovníků (Růžicka, Sadílková, Závodská 2013). Dosud nejrozsáhlejším publikovaným konvolutem osobní korespondence, navíc psané z velké části romsky, jsou pak dopisy Andreje Gini pro Milenu Hübschmannovou z let 1980–2005 (Giňa; Sadílková ed. 2013).

K zahrnutí Romů do představy badatelů o celé skupině aktérů dobové produkujících prameny, na základě kterých je možné minulost zkoumat, přispívá i výše zmíněný trend ve zkoumání historie Romů jako místních aktérů dění. Díky tomu dochází k soustředění na lokální nebo velmi úzce vymezenou institucionální úroveň, kde se komunikace s romskými členy místních komunit mohla kumulovat. Při takto jasně ohraničeném soustředění se lépe daří odhalovat i písemné

3 Více viz: <https://www.romarchive.eu/en/voices-of-the-victims/>

prameny produkované dobově právě danými romskými aktéry. Badatelské snahy soustřeďující se na významné osobnosti, včetně hybatelů romského hnutí, jsou z hlediska dohledávání písemných pramenů romské provenience jedním z nejdělejších témat. Ve své činnosti totiž často pracovali přímo v prostředí institucí či ve spolupráci s institucemi, jejichž dokumenty podléhaly archivaci. Zatímco rozsáhlá edice pramenů dohledaných k Romům v meziválečné Evropě v rámci výše zmíněného projektu zatím čeká na publikaci, v českém prostředí právě letos vyšla unikátní edice (zejména romských) pramenů k poválečné politické participaci Romů v komunistickém Československu do roku 1969 (Sadílková, Slačka, Závodská 2018).

Je zřejmé, že aplikace aktérské perspektivy a důraz na sledování aktérství Romů (a skrze něj na jejich participaci na lokálním/regionálním/celospoločenském dění) může mít významné důsledky nejen pro výklad „národní“ historie a revizi místa Romů v ní, ale i pro samotnou historickou praxi, včetně publikační činnosti. Motivuje totiž k revizi metodologií, větší citlivosti k vlivu mocenských hierarchií na utváření historického poznání i jejich vlivu na před-porozumění, se kterým historici vstupují do výzkumů a výzkumných terénů včetně archivů. Vede také k zamyšlení nad vlivem, který historici píšící o „dějinách Romů“ mají na formování veřejného diskurzu a obecného povědomí o tématu historie Romů (včetně jejich viktimizace). To je významné také proto, že obojí ovlivňuje způsob, jak jsou Romové tzv. většinovou společností nahlíženi, ale i to, jak se jednotliví členové romských společenství situují právě ve vztahu k „dějinám Romů“. To je důležité i z toho důvodu, že dosud mezi historiky, kteří se tématem dějin Romů zabývají, převažují lidé, kteří sami z romských rodin nepocházejí.

Na obě takto formulované výzvy – podrobně sledovat v historické perspektivě jednání lokálních aktérů včetně místních Romů a vztahy mezi nimi a zároveň nepouštět ze zřetele roli Romů jako jednajících subjektů zanechávajících po sobě prameny využitelné pro současné bádání – dávají svou podnětnou odpověď všechny texty, které představujeme v recenzované i nerecenzované části toho čísla *Romano Džaniben*.

Recenzovanou část otevírá text Lady Vikové soustředěný na postavu legionáře Adolfa Ištvan, obyvatele romské kolonie v Bohusoudově, místa známého i z dřívější literatury. Autorka stručně rekonstruuje Ištvanův život před narukováním na frontu v řadách rakousko-uherské armády (1916) a po jeho vstupu do legií (1918), ale zejména se věnuje jeho životu po návratu do civilu. Zabývá se dvěma úzce souvisejícími otázkami. Zaprvé, do jaké míry byl A. Ištvan schopen v dobové realitě využít svůj status legionáře pro sociální mobilitu své rodiny, respektive, do jaké míry byl z pohledu místních lidí i úřadů – i se svou vojenskou minulostí – dále vnímán jako „cikán“. Zároveň s tím sleduje na jeho příkladu kontinuitu sociální praxe jednání s „cikány“, včetně evidence a navržení jeho samotného i jeho

rodiny do seznamu transportovaných do koncentračního tábora v Auschwitz-Birkenau v březnu 1943, tedy s prvním masovým transportem Romů z Moravy.

Na studii Lady Vikové chronologicky navazuje text Milady Závodské věnovaný postavě jednoho ze zakladatelů Svazu Cikánu-Romů, Antonínu Danielovi (1913–1996), rodákovi z romské kolonie v Oslavanech. Jak známo, jemu a jeho rodině se podařilo uniknout genocidě – na základě svého statusu v obci byli vyřazeni z druhého masového transportu moravských Romů do Auschwitz-Birkenau v květnu 1943. Milada Závodská v textu přehledně shrnuje celou studentskou kariéru Antonína Daniela a upřesňuje či koriguje tak některé informace, které o studiu Antonína Daniela kolují v romistické literatuře. Velkou pozornost pak věnuje jeho literárnímu/literárně-dokumentačnímu a překladatelskému odkazu. Upozorňuje na unikátní, romsky psané texty, jejichž autorem Antonín Daniel byl. Část z nich je relativně dostupná. Některé texty byly publikovány v časopise *Gypsy Lore Society* mezi lety 1944–1947 a v rámci publikace romského překladu *Skutků apoštolských* v roce 1936 byla zveřejněna i ta část překladu, na níž A. Daniel pracoval. Ovšem část ze Závodskou identifikovaných textů (například překlad *Pravidel života* díla Jana Ámose Komenského do romštiny a mluvnice romštiny, která měla vzniknout ve spoluautorství s A. Danielem) se zatím nepodařilo dohledat. Z provenience okruhu dopisovatelů britské *Gypsy Lore Society* také pochází unikátní těsně poválečná zpráva o vyvraždění romské komunity v Oslavanech, kterou A. Daniel v srpnu 1947 zaslal svému dřívějšímu spolupracovníkovi, S. A. Mannovi. Autorka ji v textu též cituje.

Ve snaze provázat co nejúžeji recenzovanou a nerecenzovanou část časopisu přetiskujeme právě v nerecenzované části text Antonína Daniela o jeho rodných Oslavanech. V *Journal of the Gypsy Lore Society* vyšel v romském originále a anglickém překladu, na stránkách *RDž* se nyní objevuje v českém překladu a romském originále, zeditovaném ovšem tak, aby byl dobře přístupný pro současné čtenáře romštiny.

K historii a současnosti původní romské komunity z Oslavan se vracíme i dalšími několika příspěvky v nerecenzované části časopisu. Přinášíme zde rozhovor se Zdeňkem Danielem (*1929), dalším rodákem z Oslavan, kterého z transportu do koncentračního tábora zachránila jeho teta Amálie Danielová, matka Antonína Daniela. Rozhovor byl nahrán v rámci projektu Paměť Romů organizace Romea – tímto způsobem též ilustrujeme právě tento historicko-publicisticky zaměřený projekt jako jeden z příkladů současně realizovaných dokumentačních a výzkumných aktivit (podrobnější zprávu o něm pro nerecenzovanou část časopisu sepsala jeho koordinátorka Kristina Dienstbierová).

Rozhovor nám také poskytl syn Zdeňka Daniela, architekt Zdeněk Daniel mladší. Ten ve spolupráci s Pražským fórem pro romské dějiny v roce 2018 představil v Praze průřez svého výtvarného díla – včetně unikátních prací věnovaných právě tragické válečné rodinné historii – pro čtenáře *RDž* výběr z jeho

obrazů zprostředkováváme v barevné příloze. Nerecenzovaná část opět stručně představuje i dosavadní činnost Pražského fóra pro romské dějiny jako další z nedávno vzniklých iniciativ podporujících historický výzkum cílený na Romy.

Recenzovanou část uzavírá text Jiřího Smlsalavěnovaný tématu společenských předpokladů genocidy Romů v Protektorátu. Jedná se o část autorovy diplomové práce soustředěné na stejné téma. V článku se autor věnuje analýze z dřívější literatury již známých procesů s pachateli násilí na lidech internovaných v tzv. cikánských táborech v Letech u Písku, Hodoníně u Kunštátu a Auschwitz-Birkenau. Zaměřuje se na způsob vedení argumentace u soudu, který umožnil úplně pominout genocidu Romů a Sintů jako zásadní téma rozhodovaných retribučních případů. Součástí textu je i stručná mikrohistorie rodiny Václava Studeného, jednoho ze svědků retribučního soudu s Josefem Janovským. V. Studený byl na základě posouzení českých úřadů jako „cikán“ i se svými příbuznými internován v Letech u Písku, aby byl v rámci expertních selekcí před transportem do Auschwitz-Birkenau propuštěn jako „necikán“. Věznění v Letech nepřežilo šest lidí z jeho rodiny, včetně tří dětí. I jeho příběh je významným doplněním mozaiky osudů, na základě kterých můžeme uvažovat o komplicitě českých úřadů v realizaci válečných genocidních opatření. Jiří Smlsal je jedním z badatelů podílejících se na projektu Dokumentace romských obětí holokaustu (DROH) realizovaném v současné době Institutem Tereziánské iniciativy. To je třetí ze současných historicky zaměřených iniciativ, kterou v nerecenzované části časopisu také představujeme, a sice prostřednictvím textu Michala Schustera.

Michal Schuster výsledky výzkumu realizovaného v rámci projektu DROH ilustruje i textem nálezové zprávy k fungování brněnské donucovací pracovny a internaci Romů v této instituci v době války. Připomeňme, že v květnu 1943 byla místem, odkud byl vypraven hromadný transport moravských Romů do Auschwitz-Birkenau, ze kterého byl přímo na místě svou tetou zachráněn právě Zdeněk Daniel st. Zpráva je zpracována na základě obsáhlé rešerše v dochovaných fondech této instituce, které nabízejí další unikátní prameny k dokumentaci válečné perzekuce protektorátních Romů – korespondenci zdejších romských zařazenců. Část z nich se objevila v souboru textů, které publikoval Nečas (2005a, viz výše), část z nich však dosud zveřejněna nebyla.

Všem spolupracovníkům, jak na straně přispívajících autorů - včetně architekta Zdeňka Daniela a jeho tatínka -, tak i recenzentů, ale i kolegů v redakci velmi děkuji za jejich trpělivost a kreativní spolupráci na přípravě čísla časopisu, které je doufám jako celek podnětnou komplexní odpovědí na výzvy, jež před nás jako před historiky a romisty staví současná debata o roli akademiků zabývajících se (povětšinou v roli outsiderů) dějinami jedné historicky marginalizované evropské menšiny.

Literatura

- Giňa, A., Sadílková H. 2013. Moje milá Mileno. In: Giňa, A., Ryvolová, K., Sadílková, H. (eds.). 2013. *Pativ: ještě víme, co je úcta: vyprávění, úvahy, pohádky*. Praha: Triáda.
- Hanzal, J. 2004. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století: dějiny etnika na okraji společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.
- Horváthová, J. 2010. Kdo byli čeští Romové? In: Černobílý život. Praha: Gallery, 47–66.
- Horváthová, J. 2015. Fenomén Polansky. In: *Romano džaniben* 22 (1): 87–104.
- Horváthová, J. 2017. Romové v Brně a na Brněnsku. In: *Dějiny Brna. Předměstské obce*. Brno: Statutární město Brno, 377–391.
- Hübschmannová, M. (ed.). 2005. *Po židoch cigáni. I. díl, (1939–srpen 1944): svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*. Praha: Triáda.
- Janas, K. 2010. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike 1939–1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- Jurová, A. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: SAV.
- Jurová, A. 2010. (recenze) JANAS, Karol. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945)*. Človek a spoločnosť 13 (4). Dostupné z: www.saske.sk/cas
- Kladivová, V. 1994. *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kumanová Z., Mann, A. B. 2015. *Nové poznatky o holocauste Rómov na Slovensku*. Bratislava: In minorita.
- Mann, A. B. 2012. Karol Janas: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945)*, recenzia. *Slovenský národopis* 60 (1): 99–102.
- Memoáry romských žen*. 2004. Brno: Muzeum romské kultury.
- Nečas, C. 1994. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova univerzita.
- Nečas, C. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.
- Nečas, C. 2005a. Jedinečné dokumenty. *Romano džaniben* 12 (1): 41–44.
- Nečas, C. 2005b. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská.
- Nečas, C. 2008. *Špalíček romských miniatur*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Pape, M. 1997. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: G plus G.
- Pavelčíková, N. 2000. Romský legionář Jan Daniel. *Bulletin MRK* (9): 76.

- Pavelčíková, N. 2001. Úspěchy jihomoravských Romů v padesátých letech. *Bulletin Muzea romské kultury* (10): 60–63.
- Pavelčíková, N. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: ÚDVZK.
- Polansky, P. 1998. *Tříživé mlčení: svědectví těch, kteří přežili Lety*. Praha: G plus G.
- Pullmann, M. 2008. Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. *Soudobé dějiny* 15 (3–4): 703–717.
- Růžicka, L., Sadílková, H., Závodská, M. 2013. Včera a dnes: Vzpomínka cikána na nacistické lágry. Komentovaný memoár z r. 1958. *Romano džaniben* 20 (1): 141–155.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno: Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Serinek, J., Tesař, J., Ondra, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie*. Praha: Triáda.
- Šípek, Z. 1991. Usazování Cikánů na začátku Protektorátu. *Český lid* 78 (2): 85–88.
- Viková, L. 2018. Romové v československých legiích v Itálii a jejich smutné osudy. In: *Romano vodi* 16 (9): 18–20. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/romano-vodi/romove-v-ceskoslovenskych-legiich-v-italii-a-jejich-smutne-osudy> [2018-12-12].
- Wendt, W. 2013. *The Nazi Genocide of the Roma. Reassessment and Commemoration*. New York, Oxford: Berghahn Books.